

NyS

Forfatter: Tore Kristiansen

Anmeldt værk: Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*, 4. udgave
København: Alinea A/S, 2012 (1056 s.)

Kilde: *NyS – Nydanske Sprogstudier 44. Sproglig normering*,
2013, s. 93-102

Udgivet af: NyS i samarbejde med Dansk Sprognævn

URL: www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Anmeldelse

Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*, 4. udgave
København: Alinea A/S, 2012 (1056 sider)

TORE KRISTIANSEN

RETSKRIVNINGEN ER EN INSTITUTION MED ET – IKKEFORMULERET – FORMÅL

Ves ja sgræw dønn anmælls mea sådn såm ja tsala, ville den ikke blive optaget i NyS. Det skyldes at retskrivningen er en institution. Slår man *institution* op i Wikipedia, kan man læse at det er en ”betegnelse for sociale strukturer eller mekanismer til styring og/eller regulering af flere individers samarbejde på en måde, der regulerer flere personers adfærd eller optræden i forhold til hinanden eller i en kombination med det omkringliggende samfund”. Det hedder videre at ”[i]nstitutioner er af central betydning for alle former for samfundsmæssige reguleringer og påvirkninger, og vil derfor indgå i omfattende juridiske og politiske sammenhænge”. Ves ja sgræw sådn hæa tse ægsamn, ville jeg blive straffet ved at dumpe og blive sendt tilbage til skolebænken for at lære at skrive ret. Så ja, retskrivningen er klart nok en institution.

I Wikipedia kan man endvidere læse om institutioner at de ”er karakteriseret ved at have et bestemt fastlagt formål”. Det lyder umiddelbart rigtigt. Der findes formålsparagraffer for folkeskolen, folkekirken, forsvaret, osv. Det er noget jeg tager for givet; det er ikke noget jeg føler behov for at tjekke. For som samfundsmedlem har jeg ikke kunnet undgå at erfare hvordan formålet med institutionerne er til stadig diskussion, og hvordan mange af dem har gennemgået store forandringer bare i min egen levetid. Men hvad med retskrivningen: Findes der en formålsparagraf for den? Der bliver jeg i tvivl, for formålet med retskrivningen er da vist ikke noget man diskuterer? Så jeg tjekker og leder, men kan ikke finde noget om hvad formålet er, hverken i den ny udgave af RO eller i tidligere udgaver, ej heller i de love og bekendtgørelser der gælder på området.

Det er et bemærkelsesværdigt træk ved retskrivningen som institution at formålet med den ikke er formuleret. Retskrivningen opfattes tydeligvis som hævet over den samfundsmæssige strid om institutionerne som sociale strukturer og mekanismer med fastlagte formål, der tjener bestemte interesser. I det danske samfund er det vist en særbehandling der er forbeholdt retskrivningen. De store og heftige diskussioner om dansk retskrivning handler om petitesser (*majonæse* eller *mayonnaise*? komma mig her eller der?), ikke om det grundlæggende formål med det hele. I den forstand findes der næppe nogen anden institution der står så udfordret stærkt som retskrivningen.

Burde det ikke stå et eller andet sted i RO hvad formålet med retskrivningen er? Gerne med store bogstaver på titelbladet? Sådant at det bliver synligt for enhver at retskrivningen ikke er noget der giver sig selv? Ville det ikke være en ide for fremtidige nyudgaver? Så ville man også kunne vurdere om de småændringer der foretages, bidrager til at fremme formålet.

HVAD ER FORMÅLET MED RETSKRIVNINGEN?

Hvad skulle der stå på det titelblad? Der kunne fx stå hvad Erik Hansen – der som mangeårig danskprofessor og formand for Sprognævnet gjorde en kæmpeindsats med at analysere og eksplicite det ideologiske grundlag for dansk retskrivning – skriver i sin bog om Skrift, stavning og retstavning (1981): *’Formålet med en retskrivning, en ortografi, er at hæmme det frie initiativ på stavingens område, således at man udelukker uvæsentlig og forstyrrende information om den skrivende, letter læserens indlæring af ordbilleder, og muliggør alfabetiske systematiseringer’* (s. 20). Man ville så kunne undre sig og spørge hvilken information der er uvæsentlig og forstyrrende, hvorfor, og hvem der skal bestemme det. Man ville kunne spørge hvorfor den læsendes behov skal prioriteres over den skrivendes, og om betydningen af ordbilleder er så fastlagt endda. Og er det ikke sådan at man i dag skal stave meget forkert før søgeprogrammerne ikke foreslår sig korrekt frem til hvad det var man søgte?

Min pointe her er ikke at foretrække det ene svar frem for det andet på disse spørgsmål, men at pege på at en formålsformulering synliggør at der *er* spørgsmål – der kan rejses. Spørgsmål om hvilke samfundsintresser der er i spil, spørgsmål om hvem der bestemmer. En formålsformulering ville hjælpe os at gennemskue at det ikke er retskrivningen i sig selv der søger at hæmme sprogbrugerne og skærme skriften mod udtalen – selv om det som regel er sådan der tales om det: ”Retskrivningen [er] et sæt regler om hvordan sprogets ord skal gengives i skrift, uanset hvordan de udtales” (Hansen 1981: 20). ”Ortografiens krav om stabilitet i skriftformerne går så vidt at ordformer kan bevares i skriften selv om de afspejler udtaler som hele sprogsamfundet har forladt” (Hansen 1981: 21-22).

Et andet og måske bedre bud på hvad der kunne stå på titelbladet, kunne være: *Retskrivningens formål er at være værktøj i den ideologiske opbygning og fastholdelse af det københavnske overklassesprog som dansk standardsprog*. Hva-behar!? ville man sige. Og måske fornemme retskrivningens historicitet og skimte dens historie: – (i) Historien om hvordan man i Middelalderen var klogere på forholdet mellem skrift og tale end vi som samfund er i dag, for de håndskrevne tekster man havde at læse dengang (hvis man tilhørte dem der kunne), fremviste mange slags variation i ordenes stavning. Det gav ikke grundlag for at udvikle en forestilling om en entydig, indiskutabel, relation mellem ordenes udtale og stavning. – (ii) Historien om hvordan dén forestilling voksede frem fra og med 1600-tallet som ideologisk overbygning på den teknologi (med tilknyttet økonomi) der skabte trykkekunsten, og om hvordan man nu, da variation var blevet til et onde, og talesprogets ord kun måtte staves på én måde, fik en diskussion om hvorvidt man så skulle ’skrive som man taler’ eller ’tale som man skriver’, men at forskellen på de to positioner i praksis var til at overse i og med at man var enige om at det bedste sprog, det der skulle tales og skrives, var at finde i de øverste sociale lag i København, ved hoffet og universitetet. Den grundlæggende forståelse var den samme: Det københavnske overklassesprog og retskrivningen indgår som to sider af samme sag i et symbiotisk forhold. – (iii) Historien om hvordan denne forståelse i løbet af de efterfølgende århundreder er blevet til folkeeje så den i dag kommer til udtryk ikke bare

i henvisninger til RO i diskussioner om korrekt udtale, men måske især i den udbredte klagesang over sjusket og utydelig udtale.

At det drejede sig om at rette ind efter de dannede sociale lag i København, var noget man ikke lagde skjul på i 1600-tallet. Senere excellerede man i at forklare former som hhv. korrekte og forkerte ved at argumentere for at den ene form var mere logisk, tydelig, konsekvent, økonomisk, osv. end den anden. Indtil Erik Hansen (1975) analyserede en række sådanne argumentationer og afslørede at den hemmelige præmis i dem alle var at man skal rette ind efter de dannede. Siden har dét ikke været nogen hemmelighed. Tværtimod. Det har siden 1997 været den officielle præmis for Dansk Sprognævns virksomhed at retskrivningen skal udformes efter hvordan de dannede skriver, eller ”i overensstemmelse med den praksis, som følges i gode og sikre sprogbruges skriftlige sprogbrug”, som det hedder i bekendtgørelsen.

Således ville man kunne lære af historien at formålet med retskrivningen altid har været (ud over bogtrykkernes oprindelige behov for standardisering) at tjene som grundlag for opbygningen af den *standardsprogsideologi* der gør det københavnske overklassesprog (under betegnelsen rigsmål) til det bedste og korrekte dansk – dansk som vi alle burde lære at beherske det i skrift som tale. Og man ville kunne se at midlet vel at mærke aldrig har været at udforme retskrivningen sådan at ordene skrives som de udtales i rigsmål (der har altid været stor afstand), men sådan at ordene kun må skrives på én måde. Det er dét der er det afgørende for at kunne skabe den almene oplevelse af et symbiotisk forhold mellem rigsmålet og retskrivningen.

De to formålsformuleringer leder til samme konklusion: Dobbeltformer må bekæmpes, og i særdeleshed dem der genspejler udtaleforskelle. Men det krav følger ikke, som i den første formålsformulering, af normeringens væsen (”Dobbeltformer er mod den skriftlige normerings væsen, som egentlig er at eliminere valgfrihed” (Hansen 1991: 37)). Man kan sagtens konstruere retskrivningsnormen så den genspejler udtalevariation og sikrer valgfrihed. Kravet om at eliminere valgfrihed følger, som i den anden formålsformulering, af de dannedes sociale interesse i at opbygge og fastholde deres eget talesprog som det bedste og korrekte dansk.

ÆNDRINGER I RO 2012

På Sprognævnets hjemmeside kan man finde en oversigt over de ændringer der er indført i RO 2012, og man kan læse redegørelser for hvordan de pågældende retskrivningsspørgsmål har været behandlet historisk, og begrundelserne for de indførte ændringer. Reduktion af antallet af dobbeltformer er et genkommende tema. Der skelnes mellem ændringer af principiel karakter (dem der skal godkendes af ministeren) og ikkeprincipiel karakter. Listen over principielle ændringer indeholder syv punkter. Fem af punkterne er rent ortografiske, dvs. ændringer uden nogen form for relation til udtale: bindestreg, apostrof, bogstavstørrelse, sær-/sammenskrivning. Af disse igen er der tre der indebærer indførelse af dobbeltformer og mere valgfrihed, en er neutral i så henseende, og en afskaffer dobbeltformer.

For at tage den ændring der *afskaffer* dobbeltformer, først så er valgfri brug af apostrof foran dansk endelse til fremmedord der ender på en stum konsonant eller -c, fjernet – altså sådan at valgfrit *succesen* eller *succes'en* er ændret til obligatorisk *succesen*. (Begrundelsen til ministeren opgiver at ændringen afskaffer 117 dobbeltformer.) Den vigtigste af de ændringer der *indfører* dobbeltformer, er så afgjort den der ændrer obligatorisk særskrivning af adverbium + præposition med styrelse til valgfri sær-/sammenskrivning – altså, obligatorisk '*inden for* rammerne' er ændret til valgfrit '*inden for/indenfor* rammerne'. I den udstrækning dansk lærere overhovedet har forsøgt at efterleve deres forpligtelser på dette punkt, bør der for tiden kunne høres et lettelses suk og et stort tak runge gennem hele uddannelsessystemet. (Da jeg over flere år registrerede stavefejl i BA-rapporter ved danskfaget ved KU i begyndelsen af 1990'erne, hørte en tredjedel af alle fejl til i denne kategori.) Et svagt ekko af samme karakter kunne skyldes at man har afskaffet den tidligere faste men vilkårlige brug af hhv. store og små bogstaver i initialord (*ATP*, men *tv*) og overladt det til folks eget valg (*ATP* eller *atp*, *TV* eller *tv*).

Der er ændring mht. to slags brug af bindestreg. Lovliggørelsen af bindestregsbrug i gruppesammensætninger (*væg-til-væg-tappe*) indfører en mulighed for at 'stave' semantiske sammenhænge som i sig selv må siges at fremme snarere end hæmme individuel kreativitet. Og ret beset

giver det potentielt et uendeligt antal dobbeltformer (*væg-til-væg-tæppe* ved siden af *væg til væg-tæppe*, osv.). Den anden indførte bindestregsændring – fra obligatorisk *e-mail-adresse* til obligatorisk *e-mailadresse* (og andre af samme type) – er neutral mht. dobbeltformproblematikken; både i tidligere og ny RO-udgave skal ordene skrives på én og kun én måde. Det kan dog være værd at bemærke at bindestregsændringerne totalt set ikke udgør nogen forenkling for sprogbrugerne; det bliver næppe nogen folkelig erkendelse hvorfor man kan sætte bindestreger alle vegne i typen *væg-til-væg-tæppe*, men kun ét sted i typen *e-mailadresse*.

De sidste to af de principielle ændringer er mere interessante i den forstand at de ikke er rent ortografiske, men har en relation til forskelle der findes i talesproget. Den ene ændring gælder bøjningsformer af substantiver på -en, -el, -er og reducerer antallet af dobbeltformer. Den anden gælder ord der traditionelt har endt på -ium (fx *gymnasium*) og forøger antallet af dobbeltformer. Fordelingen af obligatorisk eneform og valgfrie former forbliver usystematisk, og retskrivningen forbliver kompliceret: Man skal lære udenad, eller slå op.

Når substantiver i skrift ender på -en, -el, -er, vil talesproget tit 'mangle' en e-vokal i disse endelser. I retskrivningen er der traditionelt mange måder at genspejle det 'manglende' e i bøjede former af disse ord: e bevaret, e valgfrit, e slettet – uden noget system. Ændringerne i RO 2012 går ud på at fjerne en del af de valgfrie former, uden at det er mere gennemskueligt hvornår man kan vælge, og hvornår det skal være obligatorisk hhv. synkoperet og usynkoperet. Mens man i begrundelserne for de gennemførte ændringer generelt holder sig til at tale om empirisk grundlag i undersøgelser af skriftsprog (i overensstemmelse med nævnets beføjelser), sker der det overraskende her at talesproget inddrages. Referencen til talesproget virker dog helt ad hoc. Om fjernelsen af de usynkoperede former i mange af -el-ordene (fx *middelet*, *regelen*) hedder det at de tages ud fordi "de er sjældne i både tale og skrift". Men talesproget inddrages ikke – forståeligt nok – ved begrundelsen for den omvendte fjernelse af de synkoperede former i en del af -en-ordene (fx *køket*, *aften*); de tages ud fordi "de er sjældne i skriftsproget".

Med hensyn til -ium-ordene står der i begrundelserne til ministeren at RO 2001 indeholdt valgfrihed -ie/-ium i 10 ord, og at der i RO 2012

er kommet 40 nye til, mens ca. 90 ord stadig kun kan skrives med -ium. Også her inddrages talesproget i begrundelsen, og det sker på en højst bemærkelsesværdig måde: ”Formerne af typen gymnasie er særdeles udbredte i det talte sprog”. [...] Hvis formen på -ie ikke vil få en autoriseret staveform, vil det fortsat være et brud på det lydige princip, som er det grundlæggende princip for retskrivningen. Man skal ikke være tvunget til at skrive *gymnasium* når man siger *gymnasie*. Af pædagogiske årsager bør man undgå stor afstand mellem tale og skrift, og derfor er det nødvendigt med en form på både -ie og -ium”.

Hvis denne argumentation skal tages for pålydende, kan der virkelig komme gang i diskussionerne om grundlaget for det hele. Men argumentationen skal nok ikke tages for pålydende. Man skal nok stadig være tvunget til at skrive *jeg* når man siger *a*, *huset* når man siger *a hus*, *skjorte* når man siger *skjærte*, *gade* når man siger *gaje*, *kage* når man siger *kaa*, *købe* når man siger *kønn*, *præst* når man siger *prast*, *lokomotiv* når man siger *lok.motiv*, osv. osv.

De fleste dobbeltformer i dansk retskrivning skyldes ellers netop at den genspejler udtaleforskelle, men vel at mærke kun sådanne som de dannede har taget med sig i deres skrivepraksis. I Kristiansen (2000) opregnede jeg en række eksempler på hvordan man i retskrivningen åbner op for sådanne elitære dobbeltformer (i modsætning til mulige folkelige dobbeltformer som i afsnittet ovenfor): *bagest/bagerst*, *begonie/begonia*, *bevilge/bevillige*, *bødeforelæg/bødeforlæg*, *dubleant/dublant*, *femværelses/femværelser*, *firdoble/firedoble*, *forpligte/forpligtige*, *hebraisk/hebraisk*, *hundrede/hundred*, *højtaler/højtaler*, *håndskreven/håndskrevet*, *kannvas/kanvas*, *kranium/kranie*, *lærvillig/lærevillig*, *maniereret/manieret*, *pampas/pampa*, *pors/porse*, *regelbunden/regelbundet*, *retablere/retablere*, *serve/serv*, *slagterbænk/slagtebænk*, *strømlinet/-linjet/-linet*, *svigerfader/svigerfar*, *tillidvækkende/tillidsvækkende*, *trauma/traume*, *tyrk/tyrker*, *uforudselig/uforudseelig*, *vabel/vabel*, *venligsindet/venligtsindet*, *aseløre/aseløre*. I seks af disse eksempler er der reduceret til enkeltform i RO 2012: *kanvas*, *lærevillig*, *serv*, *strømlinet*, *svigerfar*, *aseløre*. Men ellers er der dobbeltformer.

Når de dannede er uenige om hvordan ordene skal udtales, kommer udtaleforskelle til udtryk i retskrivningen, ellers ikke. Det er derfor vi har dobbeltformen *pennalhus/penalhus*, men ikke dobbeltformen *parentes/parantes*, som Erik Hansen forklarede i artiklen om den hemmelige

præmis. Ikke mindst er de dannede uenige om brug af 'bindelyd' i sammensætninger, så retskrivningen har en del valgfri brug af bindebogstav som i *april(s)vejr*, *bedrift(s)værn*, *flint(e)økse*, *mørk(e)blond*, osv. Men vi får ikke *fodbold(s)bane* og *film(s)apparat*, for der er ingen uenighed blandt de dannede om at -s- her er udannet.

KUNNE RETSKRIVNINGEN OMFUNKTIONERES TIL AT NEDBRYDE STANDARDSPROGSIDEOLOGIEN?

Det fremgår at vi kan tage forståelsen af retskrivningen som ”et sæt regler om hvordan sprogets ord skal gengives i skrift, uanset hvordan de udtales”, med et gran salt. Det drejer sig ikke om en principiel forståelse; den er begrænset til at gælde udgrænsning af folkelige udtaleformer fra retskrivningen. Forståelsen indgår i den ideologiske opbygning af københavnsk overklassesprog til dansk standardsprog (rigsmål), hvor en almen oplevelse af et symbiotisk forhold mellem rigsmålet og retskrivningen er fundamental.

Hvis skabelse af den symbiose i ideologiens verden ikke har været det implicite formål med dansk retskrivningspolitik gennem årene, så er det i hvert fald det der er resultatet. Og konsekvenserne af det er formentlig større end vi kan lide at tænke på. Men vi bør besinde os på hvilken rolle standardsprogsideologien spiller i vigtige samfundsanliggender så som afskaffelsen af de danske dialekter til fordel for en landsomfattende sproglig københavnicering, og det faktum at hver femte dansker årti efter årti efter årti forlader folkeskolen som 'funktionelle analfabeter' – altså uden at have tilegnet sig et funktionelt skriftsprog, herunder ikke mindst færdighed i at stave så ret at man overhovedet vover at skrive.

Jeg foreslog indledningsvis at en eksplicit formålsformulering på RO's titelblad kunne hjælpe tanker i gang. (Eller et sted på Sprognævnets hjemmeside, hvis det nu skulle vise sig at være sidste gang at RO udkommer på papir.) Den mere radikale tilgang ville bestå i at bryde med standardsprogsideologien og åbne retskrivningen for genspejling af anden talesprogsvariation end den dannede. Så ville man ikke kunne tilegne sig skriftsproget uden at få et anderledes bevidst forhold til talesprogsvariation og forholdet mellem talesprog og skriftsprog. Man ville skulle forholde sig til retskrivningen som institution.

At udvikle en retskrivningsnorm af den type ville naturligvis kræve undersøgelser og diskussioner. Det er efterhånden over syv år siden at professor Frans Gregersen, som medlem af Sprognævnets repræsentantskab, fremlagde et forslag om at undersøge mulighederne for at reformere dansk retskrivning. Foreløbig er der ikke sket noget, andet end at Anita Ågerup Jervelund (der som seniorkonsulent ved Sprognævnet har været projektleder på RO 2012) udarbejdede en højst læseværdig udredning – som hun afslutter med at citere fra Erik Hansens bog om Skrift, stavning og retstavning: ”Vi kommer ikke uden om en retskrivningsreform engang. Vores i forvejen meget besværlige retskrivning bliver år for år mere besværlig på grund af talesprogets rivende udvikling” (Jervelund 2007: 78). Vi kunne tilføje at teknologiens rivende udvikling hører med i billedet. Hvor bogtrykteknologien i sin tid fremmede standardisering, fremmer dagens sociale medier udvikling af helt nye normer for hvordan der skal skrives. Og måske et anderledes forhold til sproglige normbegreber i almindelighed?

Tore Kristiansen
Nordisk Forskningsinstitut
Københavns Universitet
tk@hum.ku.dk

LITTERATUR

- Hansen, Erik (1981) *Skrift, stavning og retstavning*. København: Hans Reitzel.
- Hansen, Erik (1975) ”Den hemmelige præmis”. Klaus Kjøller (red.) *Argumentation. Analyser af sprogbrug*. København: Borgen. 88-102.
- Hansen, Erik (1991) ”Sprogpolitik”. Jens Normann Jørgensen (red.) *Det danske sprogs status år 2001 – er dansk et truet sprog?* Københavnerstudier i tosprogethed 14. København: Danmarks Lærerhøjskole. Institut for dansk Sprog og Litteratur. 31-42.
- Kristiansen, Tore (2000) ”Normering og holdninger”. Anne Holmen og J.N. Jørgensen (red.) *Sprogs status i Danmark år 2011*. Københavnerstudier i tosprogethed 32. København: Danmarks Pædagogiske Universitet. 21-58.
- Jervelund, Anita Ågerup (2007) *Sådan staver vi – om ortografi og stavefejl*. København: Dansk lærerforeningens Forlag og Dansk Sprognævn.